ÚSTAV SVETOVEJ LITERATÚRY SAV
INSTITUTE OF WORLD LITERATURE SAS

Roman Mikuláš a kol.

Podoby literárnej vedy

Teórie – Metódy – Smery

VEDA
vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2016

Obsah

Úvod 7

Poetika (Tibor Žilka) 11
Rétorika (Tibor Žilka) 19
Genológia (Tibor Žilka) 31
Štylistika (Tibor Žilka) 38
Verzológia (Tibor Žilka) 45
Metrika (Tibor Žilka) 54

* * *

Literárna hermeneutika (Roman Mikuláš) 60
Pozitivistická literárna veda (Roman Mikuláš) 67
Literárna komparatistika (Róbert Gáfrik, Miloš Zelenka) 74
Tematológia (Miroslava Režná) 93
Dejiny ducha (Roman Mikuláš) 102
Fenomenológia literatúry (Ladislav Šimon) 108
Ruský formalizmus (Soňa Pašteková) 113
Štrukturalizmus a poštrukturalizmus (Pavel Matejovič) 124
Recepčná estetika (Roman Mikuláš) 137
Literárna sociológia (Andrea Mikulášová) 147
Kritika ideológie (Ladislav Šimon) 156
Analýza diskurzu (Roman Mikuláš, Andrea Mikulášová) 161
Semiotika a literárna veda (Krisztián Benyovszky) 172

* * *

Literárna komunikácia (Ľubomír Plesník, Roman Mikuláš) 190
Naratológia (Zuzana Malinovská) 205
Intertextualita (Ján Jambor) 220
Translatológia (Marián Andričík) 237
Historiografia literatúry (Soňa Pašteková) 244

* * *

Ruský formalizmus

SOŇA PAŠTEKOVÁ

Ruský formalizmus, známy tiež pod označením ruská formálna škola alebo formálna metóda v literárnej vede, predstavuje dodnes aktívne reflektovaný literárnovedný smer zo začiatku 20. storočia. Teóriou básnického jazyka, systemizáciou stavebných prvkov umeleckého textu a rozpracovaním nového terminologického aparátu výrazne prispel k definovaniu predmetu a k exaktnosti ruskej literárnej vedy, poznačenej v tom čase pozitivizmom a metodologickým eklekticizmom 19. storočia.

Aplikovaním lingvistických metód pri analýze literárneho diela (lingvistická poetika) formalizmus poukázal na podstatnú odlišnosť vzniku básnického a praktického prejavu, pričom sa opieral o dichotómiu jazykových znakov Ferdinanda de Saussura (langue/jazyk – parole/reč, signifiant/označujúce – signifié/označované) (de Saussure 1957) a impulzy Baudouina de Courtenay o jazyku ako systéme funkčných (statických a dynamických) javov (de Courtenay 1891). Prehodnotil východiskovú tézu umenia Alexandra Potebňu (delenie básnickej reči na vonkajšiu zvukovú formu, sémantický význam a tzv. vnútornú formu alebo obraz) (Потебня 1862) a historickú poetiku Alexandra Veselovského (Веселовский 1989) z aspektu vlastnej koncepcie „poetiky formy".

Ruský formalizmus akcentoval estetickú funkciu literatúry, imanentné zákonitosti textovej štruktúry. Literárnu vedu preto proklamoval ako autonómnu oblasť bez zásadnejších väzieb k mimoliterárnym (biografickým, historickým, filozofickým, sociálnym a i.) súvislostiam procesu tvorby diela. Teórie formalizmu rezonovali v západnej literárnej vede počas celého 20. storočia a významne posunuli metodologický status v oblasti štrukturalizmu a postštrukturalizmu, semiotiky literatúry, teórie verša, naratológie a kognitívnej literárnej vedy.

* * *

Formalizmus sa etabloval na podnet mladých teoretikov a historikov literatúry, lingvistov a verzológov, ktorí sa združovali v petrohradskej skupine *OPOJAZ* (*Общество изучения поэтического языка*/Obščestvo izučenija poetičeskogo jazyka – Spolok pre výskum básnického jazyka, 1916 – 1925 – Viktor Šklovskij, Boris Ejchenbaum, Osip Brik, Jurij Tyňanov a i.) a v *Moskovskom lingvistickom krúžku* (založenom študentmi Akadémie vied v roku 1915 – Roman Jakobson, Piotr Bogatyriov a i.). K nezávislým sú-

pútnikom smeru sa obvykle radia Boris Tomaševskij a Viktor Žirmunskij. Neskorším centrom ruského formalizmu sa stal petrohradský Inštitút dejín umenia, kde v 20. rokoch minulého storočia pôsobili viacerí predstavitelia formálnej školy (J. Tyňanov, V. Žirmunskij, V. Tomaševskij).

Pôsobenie formalizmu v Rusku možno orientačne sledovať v rámci troch vývinových etáp. V ranej, tzv. deskriptívnej fáze (1916 – 1920) sa mladí vedci zameriavali najmä na morfologickú a zvukovú stavbu literárneho textu (zvuk, verš, rytmus). Inšpirovali sa poetikou ruského futurizmu (Vladimír Majakovskij, Velemir Chlebnikov), rozpracovali tézu o prevahe zvuku nad významom a teóriu „zaumného jazyka" (za umom = za rozumom)[1], osvojili si myšlienku dekanonizácie jazykových a umeleckých noriem. V programových prácach (V. Šklovskij, B. Ejchenbaum) deklarovali východiskové princípy „formálnej metódy", definovali špecifikum básnického jazyka a funkciu umeleckej formy s dôrazom na jej determinujúce postavenie (forma určuje obsah, obsah je súčasťou formy) pri tvorbe textovej štruktúry (označenie formalizmus paradoxne pochádza z radov kritikov smeru). Vznik literárneho diela formalisti skúmali ako sústavu premyslených krokov (autorskú stratégiu), ktoré si autor vyberá na dosiahnutie svojho zámeru (estetického či emocionálneho účinku na čitateľa). Umenie tak vnímali ako remeslo, literatúru ako súbor „technických postupov" (rusky „приём"/„prijom") a „ozvláštnené videnie sve-

[1] Termín ZAUM (ZAUMNYJ, ZAUMNIKI) do literatúry zaviedli ruskí futuristi-budetľanci (A. Kručonych, V. Chlebnikov, D. Burľuk) v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. Ako predstavitelia literárnej avantgardy experimentovali so zvukovou stránkou umeleckého jazyka, estetický účinok v básni dosahovali nahromadením zvukov (foném, morfém) bez zvláštneho významu (zvukomalebnosť, onomatopoja). Odvolávali sa na vyčerpanosť dovtedajšej poézie, postupom blízkym starým slovanským pohanským rituálom alebo imitáciou cudzích jazykov sa chceli vrátiť k prvotnému vzniku slov, k ich autonómii. Pri tvorbe zaumného textu uprednostňovali emocionálno-intuitívny prístup pred racionálnym. Umelec mal podľa nich právo vyjadrovať sa nielen bežným dorozumievacím jazykom, ale aj vlastným, individuálnym štýlom. Poetiku „zaumného jazyka" ako nelogického vyjadrenia mimorozumovej sféry (jazyk za umom = za rozumom) rozvíjal najmä futurista A. Kručonych (sám je autorom tohto pojmu), opierajúc sa o básnické experimenty V. Chlebnikova (metaepos *Zangezi*, 1920 – 1922 a i.). Princípy novej poézie vysvetlil v manifestoch *Slovo ako také* (Слово как таковое, 1913, spoločne s Chlebnikovom), *Deklarácia zaumného jazyka* (Декларация заумного языка 1921) a i. Narušenie tradičného, zautomatizovaného používania slov dosahoval vykonštruovaným jazykom poézie, v ktorom postavenie hlások určovalo významovú rovinu/sémantiku básne. Tento proces chápal ako intuitívne odkrytie spodných vrstiev jazyka. Nasledovateľmi ruských futuristov v oblasti „zaumnej" poézie boli členovia zoskupenia OBERIU (A. Vvedenskij, D. Charms). Teóriou básnického jazyka sa zaoberali aj ruskí formalisti, ktorí sa zamerali na morfologickú a zvukovú stavbu verša. Inšpirovali sa poetikou futurizmu, princíp „zaumného", t. j. básnického jazyka skúmali v protiklade k jazyku praktickému: V. Šklovskij *Zaumný jazyk a poézia* (О поэзии и заумном языке, 1916), R. Jakobson *Súčasná ruská poézia. Prístupy k Chlebnikovovi* (Новейшая русская поэзия. Подступы к Хлебникову, 1921) a i.

ta" (rusky остранение/ostranenije). Pojem „ozvláštnenia" (jeho platnosť, funkčnosť, opodstatnenosť), ktorý formalisti demonštrovali na tvorbe Leva N. Tolstého (ale tiež na hádankách, ktoré sú podľa nich vybudované práve na tomto postupe), je založený na netradičnom prístupe k realite. Autor opisuje zobrazované veci, akoby ich videl po prvý raz, často z aspektu obmedzeného obzoru niektorej z účinkujúcich postáv (napríklad očami dieťaťa, Tolstoj si za rozprávača poviedky *Cholstomer* vybral koňa). Autor sa tak usiluje vymaniť z bežného, zautomatizovaného vnímania životných situácií, štylizuje originálne videnie sveta, pohľad na skutočnosť z iného, nečakaného zorného uhla a vyhranenej rozprávačskej pozície. Neskôr sa funkcia „ozvláštnenia" ako narušania automatizmu čitateľskej recepcie v diskusiách formalistov približuje viac k postupu parodizácie zobrazovaného (J. Tyňanov: *Dostojevskij a Gogoľ. K teórii paródie/Gogoľ i Dostojevskij. K teorii parodii,* 1921 a i.) (Тынянов 1921).

Teoretické princípy školy sformuloval literárny vedec a spisovateľ V. Šklovskij (1893 – 1984) v raných prácach *Vzkriesenie slova* (Воскрешение слова/Voskrešenije slova, 1914) a *Umenie ako postup* (Искусство как приём/Iskusstvo kak prijom, 1916), považovaných za neoficiálne manifesty OPOJAZ-u. V neskorších výskumoch sa zaoberal otázkou sujetu, v diele *Teória prózy* (О теории прозы/O teorii prozy, 1929) rozlíšil niekoľko štruktúrotvorných sujetových typov. Vyslovil tézu, že „zatiaľ čo hovorová reč je úsporná, básnická je zámerne komplikovaná", teda že estetický zážitok autor dosahuje sťažením čitateľskej recepcie diela. Ústrednou otázkou „formálnej metódy" sa preto stáva otázka „AKO text vzniká?", teda problém textovej analýzy a skúmania roviny umeleckého výrazu. Štúdia literárneho vedca B. Ejchenbauma (1886 – 1959) *Ako je napísaný Gogoľov Plášť*[2] (Как сделана «Шинель» Гоголя/Kak sdelana „Šineľ" Gogoľa, 1918) patrí k východiskovým dielam modernej naratológie. Poukazuje na význam rozprávačskej techniky „skazu" (navodenie autenticity hovoreného slova), ktorý vo výstavbe prozaického textu preberá úlohu sujetu (v Gogoľovej poviedke je realizovaný ako premyslená sústava mimických, artikulačných a deklamačných gest), čím posilňuje moment vnímania ako nevyhnutnú premisu umenia. Ako formalista sa Ejchenbaum orientoval na oblasť poetiky literárneho diela – štúdia *Teória formálnej metódy* (Теория «формального метода»/Teorija formaľnogo metoda, 1925), v súbore štúdií *Naprieč literatúrou* (Сквозь литературу/Skvoz´ literaturu, 1924) posunul formalizmus ku koncepcii literárnohistorického a komparatívneho diskurzu. Na ranú, morfologickú líniu formalizmu nadväzuje ruský teoretik prózy Vladimír Propp (1895 – 1970), ktorý v práci *Morfoló-*

[2] Mikuláš Bakoš v knihe *Teória literatúry: Výber z formálnej metódy* (1941) zachoval v preklade výraz „urobený", t. j. *Ako je urobený Gogoľov Plášť.*

gia rozprávky (Морфология сказки/Morfologija skazki, 1928) prichádza k zásadnému objavu zákonitostí riadiacich kompozíciu rozprávkových sujetov (literárnych diel vo všeobecnosti), čím neskôr inšpiroval štrukturalistický model utvárania literárnych postáv (aktantov) Algirdasa Juliena Greimasa (1966).

V ďalšej etape ruského formalizmu (1920 – 1921) dochádza k istému uvoľneniu a modifikácii východiskovej metodologickej principiálnosti, k odklonu od strohej deklaratívnosti (manifestov a šokujúcich vyhlásení) k bádateľskému akademizmu. Od výskumu sujetu a analýzy literárnych druhov (štúdie O. Brika, J. Tyňanova, V. Šklovského) formalisti napokon v zrelej etape (1922 – 1924) prechádzajú ku skúmaniu literárneho diela ako sústavy funkčne prepojených synchrónnych a diachrónnych vzťahov – J. Tyňanov: *Problémy básnického jazyka* (Проблема стихотворного языка/Problema stichotvornogo jazyka, 1924). Zvýšenie záujmu o otázky literárnej histórie a osobitosti literárnej evolúcie viedlo k aplikácii teoretických postulátov formálnej školy do sféry štruktúrnej analýzy ruskej literatúry 19. storočia s istou toleranciou k sociokultúrnemu pozadiu umeleckého procesu (J. Tyňanov, V. Šklovskij). Napriek tomu zotrvali na vnímaní evolúcie literatúry ako imanentného javu, kde dynamiku vývoja zabezpečuje kontradiktórny vzťah žánrov situovaných v centre a na periférii literárneho diania. Vedecká orientácia formalizmu, pohybujúca sa od empirického pozitivizmu k tzv. „energetickému" chápaniu literárnovedného pojmoslovia, naznačená už v 20. rokoch 20. storočia, priniesla významné impulzy pre neskoršie európske štrukturalistické výskumy.

Ruský formalizmus bol od počiatku fenoménom mnohovrstevným a diferencovaným. Z podložia školy vyšli literárni vedci a lingvisti, ktorí systémovo rozpracovali a zároveň polemicky reflektovali jej teoretické princípy. Od dôsledného uplatňovania do istej miery „mechanického" modelu textovej analýzy raného formalizmu k dynamickému chápaniu literárnohistorických procesov (premenlivosti paradigiem literárnej epochy – evolučná poetika) smerujú práce Jurija Tyňanova (1894 – 1943) *O literárnej evolúcii* (Литературная эволюция/Literaturnaja evoľucija, 1927), *Archaisti a novátori* (Архаисты и новаторы/Archaisty i novatory, 1929). Podobne ako Boris Tomaševskij (1890 – 1957) prichádza aj Tyňanov v práci *Problém básnického jazyka* (1924) s novým chápaním verša, kde označil rytmus za konštruktívny princíp poézie. Rytmus je dynamickým prvkom básne, pretože (podobne ako sujet v próze) „zápasí" s inými výstavbovými zložkami diela (materiálom), mení ich zmysel. Aj literárna postava je dynamická, nie jednoliata, keďže je súhrnom rozličných nesúrodých prejavov. Literárne dielo teda nevzniká pospájaním jednotlivých zložiek (sémantických, syntaktických, lexikálnych, fonetických, morfologických), ale ich vzájomnou interakciou, napätím medzi nimi. Ak sa toto napätie, dy-

namika zautomatizuje, stane sa dielo bežným rečovým prejavom a stráca svoj estetický účinok. Konštruktívnym princípom básnického jazyka sa Tyňanov dostáva na pozície štrukturalizmu. Kompozičnou výstavbou básne, zvlášť zvukovou organizáciou a funkciou rýmu, sa zaoberal tiež blízky spolupracovník ruskej formálnej školy, literárny historik a lingvista Viktor Žirmunskij (1891 – 1943) v prácach *Kompozícia lyrických básní* (Композиция лирических стихотворений/Kompozicija liričeskich stichotvorenij, 1921), *Rým, jeho história a teória* (Рифма, её история и теория/ Rifma, jejo istorija i teorija, 1923) a i. Neskôr významne prispel k rozvoju literárnovednej komparatistiky. Okrem spomenutých prác V. Šklovského v oblasti sujetu, J. Tyňanova v oblasti žánru je potrebné upozorniť na zásadný význam záverov B. Ejchenbauma či S. Bertstejna vo sfére melodiky a zvukovej organizácie verša.

Teórie ruského formalizmu podliehali od počiatku dobovej kritike. K vedecky serióznym oponentom smeru patril Michail Bachtin (1895 – 1975), ktorého literárnovedné koncepcie sa vykryštalizovali v polemike s formálnou školou. Po celý život sa vyhýbal pozíciám marxizmu, akcentujúcim ideologické a spoločensko-politické pozadie skúmania literárneho textu, v práci *Formálna metóda v literárnej vede* (Формальный метод в литературоведении /Formaľnyj metod v literaturovedeniji, 1928) na rozdiel od formalistov definoval umelecké dielo nielen ako súhrn technických postupov („prijom"), ale akcentoval predovšetkým jeho estetický obsah, zahŕňajúci rozmanité vzťahy umenia ku skutočnosti (o mnohoznačnosti umeleckého diela, smerujúceho k „pravdivostnému obsahu", píše neskôr aj predstaviteľ neomarxistickej teórie frankfurtskej školy Theodor Adorno).

V 20. rokoch 20. storočia, v čase nastupujúceho sovietskeho režimu v Rusku, podliehala metodológia formalizmu pravidelným útokom marxistickej kritiky, ktorá mu vyčítala ignorovanie obsahu literárneho diela a izolovanosť od literárnohistorického kontextu. Napríklad Anatolij Lunačarskij vo svojich „kritických etudách" (Луначарский 1927) vystupoval proti samoúčelnému estetizmu, požadoval návrat k realizmu a ideovosti v sovietskom umení, poukázal na rozporuplné chápanie vzťahu umeleckej idey a ideológie v teóriách formalistov (na tento rozpor poukázal aj M. Bachtin, T. Adorno či pražský štrukturalizmus). Umiernenej kritike formalizmu je venovaná samostatná kapitola *Formálna škola poézie a marxizmus* v knihe Leva Trockého *Literatúra a revolúcia* (Литература и революция/Literatura i revoľucija, 1923), ktorý síce nespochybňuje vedecký prínos školy, za jej nedostatok však označil absenciu ideologických koncepcií umenia. Neskôr, po vykonštruovaných kampaniach komunistickej strany, boli ruskí formalisti v čase stalinských represií 30. rokov označení za propagátorov samoúčelného „čistého umenia" a „buržoázne-

ho idealizmu". Idea formalizmu vtedy nadobudla až dehonestujúci význam a postupne sa stala príčinou politického prenasledovania predstaviteľov smeru.

Naopak, v západnej literárnej vede 20. storočia bol ruský formalizmus už od 20. rokov intenzívne recipovaný v rámci výskumov pražskej štrukturalistickej školy, metodologická tradícia *OPOJAZ-u* rezonuje v najznámejších euroamerických literárnovedných teóriách, ako bol francúzsky štrukturalizmus (Claude Lévi-Strauss), postštrukturalistické naratívne koncepcie (Roland Barthes, Gérard Genette), anglo-americká nová kritika (New Criticism, René Wellek) či fenomenologická literárna veda, inšpirovaná filozofiou „prirodzeného sveta" (*Lebenswelt*) Edmunda Husserla (tézu krízy „životného štýlu" – rusky „bytu" – vniesol do systému literárnej vedy začiatkom 20. rokov B. Ejchenbaum).

S predvojnovým Československom sú spojení predovšetkým dvaja ruskí formalisti – etnograf a folklorista P. Bogatyriov a zakladajúci člen *Pražského lingvistického krúžku* slavista Roman Jakobson. Jakobson (1896 – 1982), v súčasnosti známy skôr ako americký lingvista a literárny vedec ruského pôvodu, patrí k najvýraznejším osobnostiam európskeho štrukturalizmu. Interdisciplinárnym prístupom vniesol nové vedecké impulzy do oblasti lingvistiky, literárnej vedy, kulturológie, semiotiky a teórie komunikácie. Ako iniciátor *Moskovského lingvistického krúžku* zohral dôležitú úlohu pri vzniku a formovaní ruskej formálnej školy, jeho štúdie majú ťažiskový význam pre nové chápanie koncepcie básnického jazyka. Poetiku chápal ako súčasť lingvistiky („poézia je jazyk v estetickej funkcii"), v práci *Najnovšia ruská poézia* (Новейшая русская поэзия / *Novejšaja russkaja poezija*, Praha 1921), venovanej futuristickej tvorbe V. Chlebnikova, polemicky reflektuje jednu z východiskových pozícií formalizmu – kompozičnú triádu A. Potebňu („vonkajšia forma – vnútorná forma – obsah"). Pred komunistickým režimom R. Jakobson emigroval do Prahy (1920), kde sa etabloval ako zakladajúca osobnosť českého štrukturalizmu. Jeho predstaviteľov (Vilém Mathesius, Jan Mukařovský, Nikolaj Trubeckoj, Félix Vodička) zaujímal jazyk v estetickej funkcii ako nositeľ výrazových prostriedkov umeleckej/literárnej komunikácie. Teoretickými podnetmi v oblasti kompozície literárneho diela ako autonómneho znakového systému Jakobson spolu s J. Mukařovským výrazne ovplyvnil pražskú školu, ktorej metodologické východiská sa (podobne ako v ruskom formalizme) utvárali v kontakte s literárnou avantgardou – českým poetizmom (Karel Teige) a surrealizmom (Vítězslav Nezval). V súvislosti so spoločenskou angažovanosťou avantgardných hnutí sa záujem českých štrukturalistov, predovšetkým J. Mukařovského (1891 – 1975) a F. Vodičku (1909 – 1974), posunul aj k otázkam literárnej evolúcie (J. Mukařovský: *K sociologii básnického jazyka*, 1935). Pri skúmaní vzájomne funkčných vzťahov textovej

štruktúry Mukařovský akceptuje diachrónne (historicko-genetické) a recepčné hľadisko literárneho textu, spolu s Jakobsonom však zároveň naďalej zotrváva v rovine výrazu – bádateľskej pozície inšpirovanej poetikou futurizmu (Mukařovský 1966; 1982). Primárne ho oslovuje otázka vnútorných rozporov umeleckej štruktúry ako napätia medzi tradíciou a inováciou (obsahom a formou) pri definovaní estetickej normy (Якобсон 1921; Jakobson 1933). Hoci sa český štrukturalizmus opiera o terminológiu ruských formalistov, jeho teoretické postuláty (tiež v Jakobsonových prácach z pražského obdobia a profesorského pôsobenia na Masarykovej univerzite v Brne) sú zároveň ukotvené v kontexte českej estetiky (Otakar Zich), saussurovskej lingvistiky a Husserlovej fenomenológie. V práci *O českom verši, zvlášť v porovnaní s ruským* (О чешском стихе/O češskom stiche, preimuščestvenno v sopostavlenii s russkim, 1923) Jakobson venoval pozornosť zvukovým segmentom slova (fonémam); položil tak základ nového odvetvia lingvistiky – fonológie – na princípe binárnych akustických opozícií dištinktívnych prvkov jazyka. Za pozoruhodné možno označiť Jakobsonove práce v oblasti nového odvetvia – neurolingvistiky (teória afázie, 1941), ktoré sú originálnym posunom k fyziologickému skúmaniu metafory (osi kombinácie) a metonymie (osi selekcie) ako základných a navzájom protichodných spôsobov usporiadania jazykových prvkov (determinujúcich napríklad rozdielnosť medzi poéziou a prózou), prínosom k rozšíreniu modernej literárnovednej terminológie a pluralitnej metodológie do sféry kognitívnej literárnej vedy.

Svoje vedecké teórie Jakobson intenzívne rozvíjal aj počas druhej emigrácie: pred fašistickou okupáciou Československa (1939) vycestoval do Škandinávie a následne do USA, kde sa od roku 1941 usadil natrvalo. Pôsobil na Harvardskej univerzite (1947 – 1969) a následne do konca života na Massachusettskom technologickom inštitúte. Ako člen *Newyorského lingvistického krúžku* ani v zahraničí nestratil kontakt s ruským vedeckým prostredím. Počas profesorského pôsobenia na Kolumbijskej univerzite sa zoznámil s kultúrnym antropológom C. Lévi-Straussom (1941). Ich vedecká spolupráca mala nemalý význam pre neskorší francúzsky štrukturalizmus, skúmajúci kultúru ako celostný systém, fungujúci na zákonitostiach kultúrneho mýtu. Francúzska štrukturalistická literárna veda druhej polovice 20. storočia rozvíjala impulzy formalizmu v diele predstaviteľa modernej semiotiky a štrukturálnej metódy Rolanda Barthesa a jeho nasledovníkov, poštštrukturalistov Julie Kristevy a Tzvetana Todorova, ako aj predstaviteľa štrukturálnej školy Gérarda Genetta, ktorý v 60. rokoch minulého storočia rozpracoval nový systém formálnej analýzy literárneho diela v prácach *Figúry I. – III.* (Figures I – III, 1967 – 1972), kde podobne ako R. Barthes odmieta pojem autora, psychologizáciu literárneho textu a funkciu mimoliterárneho (historického) kontextu.

Koncentráciou na literárny text je s ruským formalizmom a francúzskym štrukturalizmom úzko spojená aj anglo-americká nová kritika (New Criticism) druhej polovice 20. storočia. Medzi americkou novou kritikou a európskym literárnovedným kontextom (ruský formalizmus, francúzsky štrukturalizmus, pražská škola) tak v skutočnosti neexistuje taká veľká priepasť, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Prezentujú to názory jedného z najvýznamnejších predstaviteľov novokriticizmu, bývalého člena Pražského lingvistického krúžku R. Welleka. V neskoršej práci *Útok na literatúru* (The Attack on Literature and Other Essays, 1982) obhajuje názory novej kritiky, ktorá získala dominantné postavenie v anglo-americkom literárnovednom myslení 50. – 70. rokov 20. storočia. Škola nepredstavuje jednotný systém, ide skôr o prelínanie sa individuálnych vedeckých konceptov (T. S. Eliot, R. P. Blackmur, R. P. Warren, W. K. Wimsatt, I. A. Richards a i.), ktoré za základný princíp skúmania literárneho diela považujú metódu tzv. „close reading". Detailná textová analýza, odmietajúca psychologické súvislosti autora, historické, politické či sociálne kontexty diela, vychádzala z imanentného semiotického potenciálu samotného textu.

V domácom (ruskom) kontexte druhej polovice 20. storočia na myšlienky formalistov nadviazala moskovsko-tartuská semiotická škola, reprezentovaná literárnym historikom a teoretikom kultúry Jurijom Lotmanom (1922 – 1993). V prácach *Štruktúra umeleckého textu* (Структура художественного текста/Struktura chudužestvennogo teksta, 1970), *Analýza básnického textu* (Анализ поэтического текста/Analiz poetičeskogo teksta, 1972), *Štúdie z typológie kultúry* (Статьи по типологии культуры/Staťji po tipologii kuľtury, 1973) a i. skúmal literárne dielo ako znakový systém vo vzťahu k nadradenému systému kultúry, odkazujúc na rozličné významové roviny textu, ktorých sémantická nasýtenosť umožňuje mnohostranné čítanie a interpretáciu umeleckého diela. Lotmanove originálne myšlienky v oblasti semiotiky kultúry mali, podobne ako vo svojej dobe prevratné teoretické postuláty ruských formalistov, zásadný dosah na podobu a formovanie modernej západnej (euroamerickej) literárnej vedy 20. storočia.

Najvýznamnejšou osobnosťou slovenskej literárnej vedy 20. storočia reflektujúcou koncepcie ruského formalizmu je Mikuláš Bakoš, a to vo viacerých rovinách, pohybujúcich sa od prekladu a recepcie prác ruských formalistov do slovenčiny (*Teória literatúry: Výber z formálnej metódy*, 1941), kde už samotný výber autorov a textov indikuje vzťah dobovej slovenskej literárnej vedy k ruskej formálnej škole, po následnú integráciu podnetov ruského formalizmu ako metodologických a terminologických východísk vlastných literárnovedných prác v oblasti slovenskej literárnej avantgardy, štrukturalizmu a historickej poetiky: *Vývin slovenského verša*

(1939, prepracované 1949, 1966), *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry* (1944), *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964), *Avantgarda 38* (1969), *Literárna história a historická poetika* (1973). Na myšlienky ruských formalistov reagoval M. Bakoš ako mnohostranný a interdisciplinárny vedec (zakladateľ *Spolku pre vedeckú syntézu*, 1937), podnety formalizmu vo svojich prácach nasmeroval k zexaktneniu slovenského literárnoteoretického a literárnohistorického myslenia, k definovaniu predmetu literárnej vedy a precizovaniu literárnovedných termínov a kategórií. Podstatu prístupov ruskej formálnej školy reflektoval v duchu metodológie štrukturalizmu a historickej poetiky, ktoré vnímal ako modernú bádateľskú cestu k textovej analýze, ku skúmaniu vzťahu autora a textu a estetickej funkcie literárneho diela, k vnútroliterárnemu (slohovo-druhovému) vývinu, kde historická poetika vystupuje ako teoretický predpoklad konkretizácie literárneho textu v dobových literárnych, medziliterárnych a mimoliterárnych súvislostiach.

LITERATÚRA

Bakoš, Mikuláš. 1971. *Teória literatúry: Výber z formálnej metódy*. II. Upravené vydanie. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.

Erlich, Victor. 1985. *Russian formalism. History. Doctrine*. New Hawen: Yale Center for International and Area Studies.

Glanc, Tomáš, ed. 2005. *Roman Jakobson: Formalistická škola a dnešní literární věda*. Praha: Academia.

Jakobson, Roman. 1933 – 1934. „Co je poezie?" *Volné směry*, 30: 229–239.

Mukařovský, Jan. 1966. *Studie z estetiky*. Praha: Odeon.

Mukařovský, Jan. 1982. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon.

Nünning, Ansgar, ed. 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.

Popovič, Anton. 1970. *Štrukturalizmus v slovenskej vede 1931 – 1949: Dejiny, texty, bibliogrfia.* Martin: Matica slovenská.

Svatoň, Vladimír. 2003. „Jurij Tyňanov a problém literárnosti." In *Z druhého břehu: Studie a eseje o ruské literatuře*, Vladimír Svatoň, 51–58. Praha: Torst.

Svatoň, Vladimír. 2003. „Pojmoslovná iniciativa ruské „formální školy"." In *Z druhého břehu: Studie a eseje o ruské literatuře*, Vladimír Svatoň, 38–50. Praha: Torst.

Zima, Peter. V.: *Literární estetika*. Olomouc: Votobia 1998.

* * *

Бахтин, Михаил. 1928. *Формальный метод в литературоведении* (Formaľnyj metod v literaturovedeniji, publikované pod menom P. N. Medvedeva). Москва.

Бахтин, Михаил. 1975. *Вопросы литературы и эстетики* (Voprosy literatury i estetiki). Москва: Художественная *литература.*

Веселовский, Александр. 1989. *Историческая поэтика* (Istoričeskaja poetika). Москва: Высшая школа.

Луначарский, Анатолий. 1927. „Диспут о формальном методе." (Disput o formaľnom metode). *Новый Леф*, 4: 45–46.

Троцкий, Лев. 1923. „Формальная школа поэзии и марксизм.“ (Formaľnaja škola poezii i marksizm) In *Литература и революция*, Лев Троцкий, Москва: «КРАСНАЯ НОВЬ». http://www.opojaz.ru/critique/trotsky.html [cit. 26. júna 2015].

Тынянов, Юрий. 1921. *Достоевский и Гоголь (к теории пародии*)/Dostojevskij i Gogoľ (k teorii parodii). Петроград: Издание „Опояз“.

Шкловский, Виктор. 1925. „Искусство как приём.“ (Iskusstvo kak priom) In *О теории прозы*, Виктор Шкловский, 7–20. Москва: Круг.

Эйхенбаум, Борис. 1922. *Мелодика русского лирического стиха* (Melodika russkogo liričeskogo sticha). Петроград: *ОПОЯЗ.*

Эйхенбаум, Борис. 1987. *О литературе* (O literature). Москва: Советский писатель.

Эрлих, Виктор. 1996. *Русский формализм: История и теория* (Russkij formalizm: Istorija i teorija). Санкт-Петербург: Агентство „Академический Проект“.

Якобсон, Роман. 1921. *Новейшая русская поэзия. Набросок первый. Подступы к Хлебникову* (Novejšaja russkaja poezija. Nabrosok pervyj. Podstupy k Chlebnikovu). Прага: Типография «Политика».

Ďalšia literatúra

Courtenay, Baudouin de. 1891. *O ogólnych przyczynach zmian językowych*. Prace Filologiczne III. Warszawa.

Saussure, Ferdinand de. 1957. *Cours de linguistigue générale.* Genéve.

Greimas, Algirdas Julien. 1966. *Sémantique structurale*. Paris.

Jakobson, Roman. 1957. *Fundamentals of Language*. The Hague: Mouton.

Jakobson, Roman. 1960. “Linguistics and Poetics.” In *Style In Language,* ed. Thomas Sebeok, 350–377. Cambridge Massachusetts, MIT Press.

Michalovič, Peter – Pavol Minár. 1997. *Úvod do štrukturalizmu a poštštrukturalizmu.* Bratislava: Iris.

Todorov, Tzvetan. 1965. „L’héritage méthodologique du formalisme.“ *L’Homme* 5 (1): 64–83.

* * *

Виноградов, Анатолий. 1937. *Борьба за стиль* (Borba za stiľ), Ленинград: Гослитиздат.

Выготский, Лев. 1965. „Искусство как прием.“ (Iskusstvo kak priom) In *Психология искусства* (Psichologija iskusstva), Лев Выготский, 356–364. Москва.

Жирмунский, Виктор. 1928. „Вокруг «Поэтики» ОПОЯЗ’а.“ (Vokrug „Poetiki“ OPOJAZ-a) In *Вопросы теории литературы* (Voprosy teorii literatury), 337. Ленинград: „ACADEMIA“.

Жирмунский, Виктор. 1928. „К вопросу о «формальном методе».“ (K voprosu o formaľnom metode) In *Вопросы теории литературы* (Voprosy teorii literatury), 164–174. Ленинград: „ACADEMIA“.

Казак, Вольфганг. 1996. *Лексикон русской литературы XX века* (Leksikon russkoj literatury 20. veka). Москва: РИК „Культура“.

Левинтон, Георгий. 1990. „ОПОЯЗ.“ (OPOJAZ) In *Лингвистический энциклопедический словарь* (Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar´). Москва: СЭ. http://www.tapemark.narod.ru/les/347b.html [cit. 26. júna 2015].

Литературная энциклопедия терминов и понятий (Literaturnaja enciklopedija terminov a ponjatij). 2003. Москва: НПК „Интелвак“.

Потебня, Александр. 1862. „Мысль и язык.“ (Mysľ i jazyk) Журнал Министерства народного просвещения. 1–5: 113–114. Санкт-Петербург.
Трубецкой, Николай. 1987. *Избранные труды по филологии* (Izbrannyje trudy po filologii). Москва: Прогресс.
Шор, Розалия. 1927. „«Формальный метод» на Западе.“ („Formaľnyj metod“ na Zapade) In *Ars poetica*, 127–143. Москва.

Internetové zdroje:

Congress 100th anniversary of Russian formalism (1913 – 2013). August 25 – 29, 2013, Moscow. Dostupné na: http://ru-formalism.rggu.ru/english/index-eng.html [cit. 26. júna 2015].

Výber slovenských a českých prekladov prác ruských formalistov:

Bachtin, Michail. 1980. *Formální metoda v literární vědě*. Praha: Lidové nakladatelství.
Bachtin, Michail. 1980. *Román jako dialog.* Praha: Odeon.
Bakoš, Mikuláš. 1971. *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*. II. upravené vydanie. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
Ejchenbaum, Boris. 2012. *Jak je udělán Gogolův Plášť a jiné studie*. Praha: Triáda.
Jakobson, Roman. 1991. *Lingvistická poetika.* Bratislava: Tatran.
Jakobson, Roman. 1995. *Poetická funkce.* Praha: H+H (H&H).
Šklovskij, Viktor. 1957. *Poznámky o próze ruských klasikov.* Bratislava: Slovenský spisovateľ.
Šklovskij, Viktor. 1971. *Teória prózy.* Bratislava: Tatran.
Tomaševskij, Boris. 1970. *Teorie literatury.* Praha: Lidové nakladatelství.
Tomaševskij, Boris. 1971. *Poetika.* Bratislava: Smena.
Tyňanov, Jurij. 1941. *Teória literatúry.* Trnava.
Tyňanov, Jurij. 1987. *Literární fakt.* Praha: Odeon.
Žirmunskij, Viktor. 1969. *Problémy poetiky.* Bratislava: Tatran.
Žirmunskij, Viktor. 1984. *O hrdinském eposu.* Praha: Lidové nakladatelství.
Žirmunskij, Viktor. 1990. *Poetika a poezie.* Praha: Odeon.